

איסור יציאה מהארץ

א. ידועים דברי הרמב"ן (סה"מ מצוה ד') שחולק על הרמב"ם שהשמיט ממנין המצות, המצוה לרשת הארץ, שהיא לדעתו נוהגת לדורות. וכתב כי המצוה שחכמים מפליגים בה והיא דירת ארץ ישראל עד שאמרו חכמים, כל היוצא ממנה ודר בחוץ לארץ יהא בעיניך כעובדי ע"ז וכו', וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה, הכל היא ממ"ע שנצטוינו לרשת הארץ ולשבת בה. מבואר כי לדעתו איסור יציאה מן הארץ הוא משום מ"ע לרשת הארץ ולשבת בה, וביציאה ממנה יש משום ביטול עשה. וכ"כ בנימוקיו במדבר ל"ג נ"ג, וחולק שם על רש"י שסובר ש"וישבתם בה", היא הבטחה, וכונת הכתוב היא, והורשתם אותה מיושביה, אז — וישבתם בה, תוכלו להתקיים בה ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה. ולדעת רש"י הסובר שאין בישיבת הארץ משום מ"ע צ"ל, שמה שהפליגו חכמים בשבח דירת הארץ, הוא משום קיום מצות יתירות התלויות בארץ, וממילא בזמן שבית המקדש קיים שאז אפשר לקיים מצות הארץ יש בזה משום מצוה, אבל עכשו שאין אפשרות לקיים המצות אין מצוה לדור בארץ.

ב. ובזה אפשר לקיים הגי' ברש"י ישן (בראשית י"ז ח'): „לאחתות עולם ושם אהיה לכם לאלקים אבל הדר בחר"ל בזה"ב כמי שאין לו אלקים". (אולם אפשר שהתיבה בזה"ב נתוספה בגלל הצנזורה). שיטה זו מסתייעת מהתוספתא פ"ה דע"ז דתניא שם, כל המניח את ארץ ישראל בשעת שלום ויוצא כאילו עובד כו"ם. וע' ר"ה י"ח ע"ב, בזמן שיש שלום, והיינו בזמן שבית המקדש קיים, ע' ר"ה שם. וזה כדעת ה"מגילת אסתר" שכתב כן לדעת הרמז"ל, והשוה שיטתו לשיטת רבינו חיים, בתוס' כתובות ק"י ע"ב, שפסק שעכשו אין מצוה לדור בארץ, כי יש כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולים ליזהר בהם ולעמוד עליהם. ולדעה זו צ"ל נמי דאף דאיכא בישיבת הארץ משום קדושת השכינה, כי בה בחר ה' לנחלה ועיני ה' בה מראשית השנה ועד אחריתה, מ"מ אין בזה משום מצות עשה, אלא משום שעל ידי הישיבה בה אפשר לקיים מצות ה', כי עיקר כל המצות ליושבים בארץ, (וע' רש"י ברכות נ"ז ע"א ד"ה בא"י). וממילא בזמן שאי אפשר לקיים מצות התלויות בארץ אין מצוה לעלות, משא"כ לדעת הרמב"ן ודעימי' החיוב של ישיבת הארץ היא משום קדושת הארץ, ועל כן המצוה היא לדורות.

[ולכאורה אפשר לומר, שאם המצוה היא כדי לקיים המצות התלויות בארץ, אין בעליה ע"מ לחזור משום מצוה, משא"כ אם נאמר שהיא משום קדושת הארץ, גם בעליה ע"מ לחזור יש משום מצוה וחיוב הארץ. ובאמת נחלקו בזה הפוסקים, ע' מג"א סי' רמ"ח ס"ק ט"ו בשם הכה"ג שהמצוה היא דוקא ע"מ

להתישב ויש חולקין. וע' א"ר, וע' יו"ד סי' רנ"ח סעי' ל"ו (מתשו' הרא"ש) שמי שנדר לעלות לאר"י יש לו התרה כשאר נדרים, והפ"ת ס"ק כ"ח הביא בשם תשו' הרשב"ש שכתב טעמו של הרא"ש משום שעליה עצמה אינה אלא מכשירי מצוה, שאין המצוה אלא הדירה בארץ, כדכתיב וירשתם אותה וישבתם בה, וכ"כ המהרי"ט בשניות סי' כ"ח לדעת הרא"ש, ודעתו היא שאפילו לדעת הרמב"ן שעיקר הטעם משום קדושת הארץ, ומצות ישיבתה היא אפילו בזה"ו ודלא כר"ח, מ"מ המצוה היא רק בישיבה ובדירה ולא בעליה גרידא, שאפשר שיש בזה רק זכות בעלמא, וראה שלטי גבורים ריש פ"ג דשבועות, דעיקר המצוה היא הדירה, שמה מצוה יכולה להיות בהולך לארץ ישראל ע"מ לשוב, מי ביקש זאת מידכם רמוס חצרי].

ג. דעת הרמב"ן שחולק על רש"י קשה בעיני, הלא דברי רש"י לקוחים מספרי דברים י"א: „וירשתם אותה וישבתם בה, בשכר שתירש תישב“, מבואר שוישבתם להבטחה נאמר ולא למצוה. ובזה"ר סי' רכ"ו הביא גם הוא דברי הרמב"ן וגם הספרי הנ"ל, וצ"ע שמספרי מוכח שלהבטחה נאמר ולא למצוה. וע"כ לומר לדעת הרמב"ן שהוא סובר, שהכתוב וירשת אותה וישבתם בה, (דברים י"א) באמת להבטחה נאמר, אבל הכתוב „והורשתם את הארץ וישבתם בה“, (במדבר ל"ג) נאמר למצוה, או אולי סובר שהכתוב בדברים י"א בא לכדר' ישמעאל במה ירשתם בישיבה, (קידושין כ"ו ע"א), ודינא אתא לאשמעינן דקרקע נקנית בחזקה. ובזה מתורץ מה שתפס המהרי"ט בקידושין שם, על הרמב"ן דמשמע ל"י מצות ישיבת הארץ היא מצוה מן התורה מהך קרא דוישבתם, והכא דרש לענין חזקה ודינא הוי ולא מצוה, ולק"מ דהרמב"ן למד למצוה מקרא קמא, והורשתם את הארץ וכו', ור"י למד דינו מקרא בתרא, וירשתם אותה.

[וראיתי שם במהרי"ט שתמה על תנא דר"י דקאמר במה ירשתם בישיבה, הלא חזקה אינה קונה אלא אם כן מתקן בה, ונראה לומר שמה שאמר ר"י במה ירשתם בישיבה, הכונה היא לדירה כדרך שבני אדם דרין, והיינו שעושה מעשה בגוף הקרקע¹, ע' פיה"מ. גם מה שהקשה שם למה היה צורך בחזקה לאר"י, הא אמרינן שארץ ישראל מוחזקת היתה, כב"ב קי"ט, יש לומר דמוחזקת היא היינו

1) לשון „ישיבה“ ודאי אין משמעותה אלא שימוש בקרקע מבלי תיקון. ע' רשב"ם ב"ב נ"ג: שהמהרי"ט מביא שם שמפרש דין זה עפ"י הגמרא ב"ב שם שאמרו המציע מצעות בנכסי הגר שהוא „שלא תיקן שום תיקון בקרקע אלא שנהנה גופו מן הקרקע ששמשו קרקע“. וע"ע רשב"א בשט"מ שהקשה על זה „א"כ מ"ש נקט הציע מצעות אפילו יושב על הקרקע או ששכב עליו בלא מצעות וכדאמרינן בקידושין בחזקה מנ"ל דכתיב „ושבו בעריכם אשר תפסתם במה תפסתם בישיבה“. הרי שנוקט בפשיטות שלשון זה אין משמעותו שום פעולה נוספת חוץ מהשכיבה או הישיבה.

ועפ"י שיטת התוס' (גיטין ל"ח. ד"ה אבל) שכיבוש מלחמה היא „חזקה“ וקונים בה. נראה שגם „ישיבה“ זו היינו מגדר זה של חזקת כיבוש מלחמה. ולמדים מכאן קנין חזקה שע"י תיקון כגון נעל גדר נפרץ, כי הכל מגדר אחד שמראה בעליותו על הקרקע, ומה שבא בכיבוש ע"י הוצאת מי ששכן שם קודם לכן וישיבה בקרקע בא בקנין מרצון ע"י נעל גדר נפרץ.

שלאחר הכיבוש והחוקה נעשתה למפרע ירושה ומוחזקת, כדעת הרמ"ה בכ"ב שם
אות נ"ו. (אח"ז ראיתי שכ"כ נמי בבית האוצר כלל ר"ה, ולא זכר שהיא קושיה
המהר"ט וע' מקנה).

ד. ובתשובותיו סי' כ"ח יצא לחזק את שיטת הרמב"ן, דאי כדעת רבינו חיים
שהיא משום מצות התלויות בה, אשה מאי עבדתה במצות אלו שתהא כוסה את
בעלה לעלות. הרי אמרו חכמים בפ"ק דקידושין, איש סיפק בידו לעשות אשה אין
סיפק בידו לעשות מפני שרשות אחרים עליה, וכ"ש לשאר מצות וכ"ש מצות
התלויות בארץ, שכל מה שקנתה אשה קנה בעלה, ולמה תכוף את בעלה לעלות
לאר"י. ואני בעד ולא אבין, שהרי גם אם נאמר כדעת הרמב"ן שהמצוה היא
משום קדושת הארץ ומשום דכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלקה, כן נמי
אין סיפק בידה לעשות ובעלה אינו רוצה לעלות, וכמו שהיא יכולה לכוף לעלות
משום קדושת הארץ ומשום דכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלקי, כן נמי
נימא מפאת מצות היתירות, כי הן הגורמות תוספת קדושה לארץ ועל כן בידה
לכוף. ותו דכי לא משכחת דיש קרקע לאשה, וכגון שנחן לה ע"מ שאין לבעלה
רשות בה, לרב ששת אליבא דחכמים בקידושין כ"ג ע"ב, וכדפסק הר"ן בנדרים
פ"ח בשם ר"ע גאון והרשב"א בקידושין שם, ואפילו לדעת הר"ת והראב"ד
והרמב"ם פ"ג מזכיה ומתנה ה"יב ועוד, דגם קנה בעלה, משכחת ל"י כגון שנחן
הבעל לאשה מתנה, דאז קנתה האשה ואין הבעל אוכל פירות, כב"ב נ"א ע"ב, ומשום
היא רוצה לעלות. ובר מן דין הלא בכל מצות עשה שלא הזמן גרמא נשים
חייבות, דילפינן ממורא או מהיקשא דתפילין. כקידושין ל"ד ע"ב, וע' תוס'
שם ל"ה ע"א ד"ה אלא. ולא מצינו בשום מקום שאשה תהיה פטורה אם רשות
אחרים עליה, חוץ ממורא כיבוד, וע' בתוס' שם ד"ה ונילף. ורק במצות עשה
שהזמן גרמא יש מראשונים שכתבו הטעם דאשה פטורה, משום שהיא משועבדת
לבעלה ושמא באותה שעה תהיה עסוקה בעבודתה, ודמיא למצות כיבוד אב ואם²,
ע' אבודרהם סדר תפלות של חול, ובספר מגן אבות להרשב"ץ פ"ב מ"ו, ובס"ח
סי' תתרי"א (מקיצי נרדמים) ובכלבו סי' ע"ג ובסמיכת חכמים ברכות כ',
וע' יד שאול יר"ד סי' רמ"א שתירץ בזה קושי' התוס' קידושין כ"ט ע"א, וכן בעבד
כיון דכל מצות שהנשים חייבות גם העבד חייב ע"כ גם הוא חייב במצות ישוב
אר"י, ע' ר"ן סוף כתובות בשם הראב"ד, וע' במרדכי קידושין כ"ג בשם הר"א,

(2) גם פסצות כיבוד אב ואם אין האשה פטורה, גם כשהיא תחת בעלה שהרי נתרבה
מן הכתוב, אלא שיש דברים שאינה יכולה, והיא פטורה רק מגדר אונס רחמנא.
פסרי. וראית המהר"ט היא, שאין אומרים שיהא בעלה מחויב לותר מחובותיה כלפיד
בכדי שתוכל לקיים המצוה המוטלת עליה. ומזה למד ק"ו שאין עליו חובה להקנות
לה קרקע, או לותר על זכויות קניניו בנכסיה בכדי שתוכל לקיים המ"ע של הפרשת ת"מ
וחבאת ביכורים וכיו"ב. ועל כן הקשה יפה לשיטת ר"ח מה מקום לכופו לעלות לא"י, שאינה
פקיימת בזה שום מצוה. והרי דין זה באופן סתמי וכללי אמור, ולא נזכר שהוא דוקא
בתנאי שיש לה קרקע שאין לבעלה רשות בו. משא"כ לשיטת הרמב"ן שאינה באה לפטור
עצמה מחובותיה כלפי בעלה, אלא שרוצה לקיים גם מ"ע של ישיבת א"י, שמתקיים בעצם
הישיבת בארץ, ואין בזה משום המרעה כל שהיא לחובותיה לבעלה, וז"ס. העורך

דאס זיכה הרב מתנה לעבדו על ידי אחר קנה העבד ואין לרבו רשות בה, אך הריטב"א חולק ואכ"מ).

ה. וכדעה זו שיעקר מצות ישוב היא משום המצות התלויות בארץ, נראה גם מתוס' ריש גיטין, שרצו להוכיח דעכו כבשוהו עולי בבל, מגיטין ע"ו ע"ב, דכי הווי מפטרי רבנן מהדדי בעכו הווי מפטרי, לפי שאסור לצאת מארץ לחו"ל, ואם לא כבשוה היה אסור לצאת גם לעכו לדין דקיי"ל דקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא, כמו שכתב הריטב"א, ומוכח מזה שאיסור יציאה תלוי בדין כיבוש, דהיינו משום מצות התלויות בה, שביציאה מן הארץ יש משום הפקעה מן המצות³ (וכדעת הרשב"ם ב"ב צ"א ע"א, וכן דעת הרי"א⁴ הובא בשלטי גבורים גיטין מ"ד, וב"כ התשב"ץ ח"ג סי' קצ"ח דדין העלאה הוא משום מצות יתירות, ואיסור יציאה הוא משום שמפקיע עצמו מן המצות, ובח"א סי' כ"א כתב, דהמוכר עבדו לחו"ל קנסו חכמים לפי שהוא מפקיע מן המצות).

ו. אך לדעת רש"י נראה לומר, שאעפ"י שלדעתו אין בישיבה מצוה וכנ"ל, מ"מ באיסור יציאה אין הטעם משום הפקעה מן המצות, דבגיטין מ"ג ע"ב נקט הטעם במוכר עבדו לעכו"ם דיוצא לחרות, דקנס חכמים הוא הואיל והפקיעו מן המצות, ובמוכר עבדו לחו"ל כתב הטעם משום דעבד שייך במצות ואסור לצאת מארץ לחו"ל, ע"ש דף ח' ע"א, ולא נקט הטעם משום הפקעה מן המצות, משמע דעצם היציאה הוא איסור, וצ"ל לומר לטעמו דאף דמצות עליה לארץ היא משום מצות יתירות, מכל מקום היציאה ממנה איסורא היא משום חילול קדושת הארץ, וממילא אף אי נימא דבזמן הזה אין משום מצות יתירות כדעת הר"ח, מ"מ איסור יציאה נוהג לעולם משום גודל קדושת הארץ.

ז. וכן נראה לומר גם לדעת הרמב"ם בפ"ה ממלכים ה"ט, דגם הוא סובר דישוב אר"י לא נחשב למצוה בפני עצמו, אלא כהכשר מצוה היא כדי לקיים מצות יתירות, ומ"מ אסור לצאת לחו"ל לעולם, ואזל לשיטתו בפ"ה מעבדים ה"ט שכתב, רצה האדון לצאת לחו"ל אינו יכול להוציא עבדו עד שירצה, ודין זה נוהג בכל זמן אפילו בזה"ז שהארץ בידי עכו"ם, וכן פסק הטור וב"י ביריד סי' רס"ח סעיף פ"ד, ובביאור הגר"א כתב, דזה ממ"ש ת"ר לעולם ידור וכו' זהיינו בזה"ז, ודלא כר"ח בתוס' כתובות ק"י, ולפי מה שכתבתי אין הוכחה מדברי רבינו דלא סובר כר"ח, דמה דנקט רבינו בה' מלכים שם הי"ב, לעולם ידור אדם באר"י וכו', הוא לשון הברייתא בכתובות שם, ורבינו חיים בודאי לא יחלוק על ש"ס מפורש, אלא הוא יפרש דבזמן שבית המקדש היה קיים איירי, וסובר רבינו דאף דעיקר המצוה היא משום מצות יתירות, היציאה ממנה היא איסור עולם משום קדושת הארץ, ועל כן כתב שם, "שכל היוצא לחו"ל כאילו עובד עי"ז ולא נקט לשון התוספתא שהבאתי לעיל, כל המניח את אר"י בשעת שלום ויוצא, משום דסובר דאיסור יציאה הוא איסור עולם, אפילו בזמן שהארץ

3) אין זה מוכרח, שהרי יתכן גם לומר שכשם שמצוות התלויות בארץ תלויות בכיבוש, כן מצות ישוב א"י תלוי בזה, וכל עוד שבטל הכיבוש בטל שם א"י מהמקום כלשון הרמב"ם (פ"א מתרומות ה"ב): "א"י האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל וכו'". ודברי חכמים המחלק בדבר ידועים, אבל אין זה מוכרח בתוס' העורך

בידי עכ"ם, וגי' הרמז"ל היא כגי' התר"כ פ' בהר פרק ו', ובאבות דר"נ פכ"ו, וס"ל נמי לרבינו, דאע"ג דאין בישיבת הארץ משום מצות עשה, מ"מ חיבת הארץ לא נתבטלה והכל מעלין לאר"י וכופין זה את זה לעלות, משום גודל קדושתה, ובזה הוא חולק על ר"ח ואע"ג דסובר כמותו בחדא, דהמצוה היא משום מצות יתירות התלויות בה, מ"מ לא סובר כמותו דבזמן הזה אין כופין לעלות, ופסק כמתני' דהכל מעלין וכו', וכ"כ הריטב"א לפרש המתני' דהכל מעלין, ואפילו אחר החרבן דאכתי איכא חיבת הארץ: „ושמעתי מרבינו ודוקא שיש שם ישוב (ארץ) ישראל ושאין סכנה בדרכים ושאין צריך לעבור הים שהוא בחזקת סכנה" עכ"ל. וע' בק"ג סוף כתובות שכתב דדין עבד שברח לאר"י נוהג אפילו בזה"ז, ואפילו לתוס' ור"ח דאין כופין לעלות, ולפי מה שכתבתי א"ש הטעם, דיש חילוק בין חיוב עליה לאיסור יציאה, ובזה נדחה מה שכתב הח"ס בתשו' חיו"ד סי' רל"ד, דמזה שפסקו דעבד כנעני בזה"ז שברח לאר"י כותב לו רבו שטר על דמיו, ע"כ דש"ס דילן לא מחלק בין בזמן שבית המקדש היה קיים לזמן הזה, ולפי מש"כ אין דאי' דיש לחלק בין חיוב עליה לאיסור יציאה שנוהג לעולם.

ח. ויש להביא ראי' לסברא זאת מן הירושלמי סוף כתובות, שאע"ג ששיטתה היא דרק הוא יכול לכופ' אותה לעלות ולא היא, מ"מ לצאת גם הוא לא יכול לכופ' אותה, ואף דאנן בתר בבלי אזלינן שגם היא יכולה לכופ' לעלות, מ"מ ראינו דלדעת הירושלמי יש חילוק בין חיוב עליה לאיסור יציאה. (וראה באס"ז שם פי' לברייתא דתניא היא אומרת לצאת, דלכאורה קשה דכש"כ היא מעליה ולמה תני לה, (ע' תוס' שם וברמב"ם פי"ג מאישות ה"כ ובמ"מ), ותירץ דבזה"ז אין כופין לעלות משום סכנה אבל שלא לצאת כופין).

ט. לפי זה יוצא, דלדעת הרמב"ן איסור יציאה הוא מה"ת, מקרא דוישבתם בה. ולדעת הפוסקים דאין בוישבתם בה אלא משום הבטחה, ועיקר המצוה היא משום מצות יתירות, אע"ג דיש לחזר ולהביא עצמו לידי חיוב מצות, כמו שהוכיחו התוס' פסחים קי"ג ע"ב, ממשה שהיה תאב להכנס הארץ כדי

4. לפ"ז אין לנו שום יסוד לחלק בשיטת הרמב"ם בין חיוב עליה לאיסור יציאה, שהרי גם לעלות לא"י כופים בזה"ז. והוכחת הגר"א היא שהרמב"ם אינו סובר כר"ח שבזה"ז אין מצוה לדור בא"י, ובאמת כל ההנחה, שמכיון שעיקר ישיבת א"י היא מצד מצוות התלויות בה, ע"כ אינה בזה"ז, אינה אלא חידושו של ר"ח בתוס', ואין הכרח לגמרי, שכל התולה מצות ישוב א"י מצד המצוות שמקיימים עי"ז ממילא אינה בזה"ז, שהרי הרבה מצוות בידו לקיימם, ומה שאין יכולים ה"ז אונס. וכן נראית גם דעת התוס' עצמם שלפני שהביאו דברי ר"ח אמרו „אינו נוהג בזה"ז דאיכא סכנת דרכים", הרי שפטר מנימוק אחר. ואף הדקדוק ברש"י הוא קלוש מאד, ואינו כדאי לבנות עליו חידוש זה לחלק בין עליה ליציאה. ומש"כ בטעם המוכר עבדו לחו"ל מפני שאסור לצאת לחו"ל, לא נכנס לפרט טעם האיסור, יהיה מאיזה טעם שיהיה. אכן על פי דרכו של המהרי"ט (לעיל הערה 2) יש לדייק מעצם הדין של מוכר עבדו לחו"ל מה הפקעה מן המצוות יש כאן, הרי אין לו קרקע ואינו מקיים מצוות התלויות בארץ, ועדיפה ראייה זו ממה שהוכיח מאשה. שיש לה קרקע ושיכת לקיום מצוות אלו לכשתגרש או תתאלמן. שו"ר שהמהרי"ט באמת מביא גם ראי' מעבד.

לקיים המצות שבה, כסוטה י"ד, מ"מ בהפקעה ממצוה לדעתי אין בזה משום איסור תורה. (ע' בתשו' צ"צ חיו"ד סי' צ"ב ובספרי אהל משה סי' מ"ג), וממילא ביציאה מן הארץ אע"ג דאיכא בזה משום הפקעה מן המצות, אין בזה רק איסור דרבנן, (כמו איסור מכירת עבד לחו"ל דאין בזה רק איסור דרבנן, ע' גיטין מ"ד וב"ח יו"ד סוסי רס"ז ובקרבן אורה מ"ק י"ד, ולדעת הפוסקים דקדושה שניה בטלה, והמצות יתירות נוהגת רק מדרבנן ע' מה שכתב בתשו' התשב"ץ שם סי' ר').

י. בספר חמדת ישראל הביא בשם תי' מהרד"ם להג' מוורשא ז"ל, שכתב לדחות דעת הרמב"ן דהרי ר' שמלאי שהוא מרא דהאי דינא דתרי"ג מצות נאמרו למשה מסיני, והוא דקאמר בסוטה שם, למה נתאוה משה לכנס לאר"י וכו' אלא כך אמר משה הרבה מצות נצטוו ישראל על ידי ואינם מתקיימים אלא בארץ, אכנס לארץ כדי שיתקיימו כולם ע"י, ואי נימא כדעת הרמב"ן דשיבת הארץ בעצמה היא מצות עשה, אם כן אמאי לא אמר בפשיטות דרצה לקיים מצות ישיבת הארץ, וואמר לתרץ דאין הכוונה שיעשה הוא בעצמו המצות התלויות בארץ, רק שאם יכנס יהיה כל מה שמקיימים ישראל על ידו, וזה היה רצונו של מרע"ה, ולדעתי זה דוחק גדול וגם מדברי התוס' פסחים לא משמע כן, וע' בתשו' התשב"ץ סי' קצ"ח. וגברא רבא קחזינא ותיובתא לא קחזינא נגד שיטת הרמב"ן, שגם לדעתו ששיבת הארץ היא מצוה, הטעם הוא מפני שעיקר כל המצות ליושבים בארץ ה', ולפיכך אמרו בספרי וירשת יושבת בה ושמרת לעשות, ישיבת אר"י שקולה נגד כל המצות שבתורה, כדבריו בויקרא י"ח, ובגלל זה גם עצם הישיבה בה נחשבת למצוה לדעתו, ומשו"ה ביקש משה לכנס לארץ כדי שיתקיימו כולם על ידו, כלומר כל המצות התלויות בארץ, וממילא גם מצות ישיבת הארץ לדעת הרמב"ן. יא. ומוה שכתב רבינו הרמז"ל בפ"ח מלכים ה"ט, אסור לצאת מאר"י לחו"ל, וכן בה' י"ב כל היוצא לחו"ל כאילו עובד ע"ז, ראו אחרונים בזה שדעתו שאין קפידא אלא למי שישב בה הוא ואבותיו ויוצא משם. ע' בתשו' מהריט"ץ סי' פ"ה וישד"ח כללים כ' אות ע"ח, וע' רש"י גיטין ע"ו ע"ב ר"ה שאסור. שמפרש שאסור לצאת, לבני ארץ ישראל, וכדמשמע מסוגי' שם דאמרינן כי הוּוּ מפטרי רבנן מהדדי, והיינו בני חו"ל שבאו לאר"י ללמוד תורה וחזרו לבתיהם, דעליהם אין איסור יציאה חל, וע"ש מ"ד ע"ב, בעי ר' ירמיה בן בבל שנשא אשה באר"י והכניסה לו עבדים ושפחות ודעתו לחזור, ומשמע ג"כ דאם דעתו לחזור אין איסור יציאה. ולכאורה קשה מקידושין ל"א ע"ב, רב אסי הוה לי' ההיא אמא זקינה וכו' שבקה ואזל לארעא דישראל וכו' אחא לקמי' דר"י אמר לי' מהו לצאת מארץ לחו"ל, אמר לי' אסור. לקראת אמא מאי, א"ל איני יודע וכו', ולמה אר"י כן דלמא היתה דעתו של ר"א בזמן עליתן ע"מ לחזור, ואז אין איסור יציאה. אך בירושלמי פ"ג דברכות ה"א הובאה עובדא זו דרב אסי לענין יציאת כהן, ומשום טומאת ארץ העמים לכבוד אביו ואמו, ועל זה ענה ר"י דאסור משום טומאה דרבנן, אבל לא משום איסור יציאה לחו"ל לכל אדם מישראל, דמותר משום כבוד אב ואם כמבואר בתשב"ץ ח"ג סי' רפ"ח. וע' מבי"ט ח"א מי' קל"ט דדעתו דמ"ע דישוב אר"י דוחה כבוד אב ואם, וכבר פסק כן בתשו' מהר"ם מרוטנבורג סי' ע"ט, וכן מצאתי במחרי"ט: שכבר קדמני בזה, ולא העיר מרש"י גיטין שהבאתי מקודם.

גם בספר משפט כהן סי' קמ"ז עמד על זה מסברא דנפשיה, ולא העיר מירושלמי ומדברי המהרי"ט.

יב. והנה רבינו בה' מלכים שם שהתיר לצאת לחו"ל ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ. למקור דבריו ציינו נושאי כליו, ש"ס ע"ז י"ג ע"א, ואם היה כהן מטמא בחו"ל וכו' וללמוד תורה ולישא אשה. ומה שכתב ויחזור לארץ, כתב הכ"מ דזה כדעת התוס' שם ד"ה ללמוד, דאפילו לאלה הדברים: שמותר לצאת דווקא באין דעתו להשתקע, אבל אם דעתו להשתקע אסור, והכי איירי: הא דאמרינן בכתובות ק"א אחיו של זה נשא כותית ומת וכו'.

וקשה לי שמקור דין זה דע"ז הובא להלכה בפ"ג מאבל הי"ד, ולמה לא כתב רבינו שם דמותר לצאת לחו"ל להני דברים רק באם דעתו לחזור, כמו שכתב בה' מלכים. ומוזה נראה לי, דדעת רבינו לא כדעת התוס' דחילקו בין דעתו לחזור או אין דעתו לחזור גם בנוגע כהן שיוצא. ודעתו מתבארת עפ"י מה: שכתב בפ"ב מנזירות ה"כ, דמי שקיבל עליו נזירות בחו"ל כופין אותו לעלות לאר"י, וע' בראב"ד וכ"מ, דכיון דכל יום הוא מתטמא בטומאת ארץ העמים על כן צריך לעלות לאר"י, (ואגב אעיר על מה שכתב המעשה רוקח שם, שאמר לפרש דברי רבינו דדעתו היא דהכפיה לעלות לאר"י היא אחר שמנה ימי הנזירות בחו"ל, והביא הוכחה מפיה"מ פ"ד דעדיות, ובמחלת"ה שגה ברואין דהם דברי הראב"ד שם, ולא דברי הרמב"ם ע"ש) וחדש המנ"ח מצוה רס"ג, דדוקא בניזיר קונסין אותו דלמה קיבל עליו נזירות בחו"ל, כיון שהוא טמא בגזרת חז"ל, אבל הגהו כהנים שנולדו בחו"ל אין עליהם שום איסור ומותרים להיות בחו"ל ורק כהן מאר"י או שנסע מחו"ל לאר"י בודאי אסור לצאת מארץ ישראל לחו"ל, אם לא ללמוד תורה וכדומה. ולפי זה כהן שעוזב את הארץ עובר שני איסורים, אחד משום טומאת ארץ העמים, ובמקום דאליכא מצוה לא העמידו דבריהם. ואין אז איסור משום טומאת ארץ העמים ומותר לו אפילו להשתקע שם, אבל משום טעם שני אסור לו להשתקע שם, משום דאסור לצאת לחו"ל, ואיסור זה אין לו היתר אפילו אם יוצא כדי ללמוד תורה או לישא אשה ומחויב לחזור לארץ, דאיסור טומאת ארץ העמים במקום מצוה לא העמידו דבריהם, והוי ככהן שנולד בחו"ל: דאין עליו חיוב לעלות לאר"י משום טומאת ארץ העמים. וע' בתוס' נזיר נ"ד ע"ב ד"ה ארץ דלחד טעמא גזרו על אויר ארץ העמים כדי שלא יצאו לחו"ל, אבל האיסור לצאת את הארץ לא התירו לעולם אפילו במקום מצוה רק ע"מ: שיחזור לארץ. ועל כן בהלכות אבל דאיירי רבינו לענין כהן ומשום טומאת ארץ העמים, לא כתב התנאי ויחזור לארץ, משא"כ בה' מלכים לענין איסור יציאה: מארץ דייק וכתב, ויחזור לארץ, ומטעם שכתבתי, ומשכחת ל"י בכהן שיוצא ואין בו חיוב לחזור מטעם ה"ב, כגון כהן שעלה לאר"י דמשום טומאת ארץ העמים אסור לו לצאת, אבל איסור יציאה משום קדושת הארץ לא חל עליו, כמו שכתבתי מקודם. דכן מטעם מרש"י גיטין ע"ז ע"ב, ואם כהן הזה יוצא לישא אשה דאז מותר לו ליטמאות ולצאת לחו"ל, אז אין בו חיוב לחזור משום שהוא בן חו"ל.

יג. ועל מה שכתבו התוס' בע"ז שם, דהיא דכתובות ק"א, אחיו של זה נשא כותית, איירי באין דעתו לחזור, העיר בשי"ק בירושלמי פ"ג דמו"ק ה"א. דמסוגיין לא משמע כן, ודעתו היא דהא דאסר ל"י ר"ל לצאת לעשות דבר נגזר

לחלוץ או לייבם, משום דזקני עירו כתיב ולא עירה. ועדיין קשה למה אמר ר"ח אחיו של אותו איש יצא ברוך המקום שהרגו, כיון שהוא יצא לישא אשה ולזה כהן יוצא לחו"ל, ומטעם זה חילקו התוס' בין דעתו לחזור לאין דעתו לחזור. ומצאתי בס' קרן אורה שהעיר בזה, ובהג' יעב"ץ כתב על דברי התוס' דלא ברור כולי האי, שמשמע ודאי אפילו שהיא לא תאבה ללכת אחריו אם זוג הגון הוא מותר, והא דכתובות איירי בהיה זוג הגון באר"י ונתן עיניו בממון ע"ש. ומסתפק אני בדעת רבינו, אם לכהן מותר לצאת לסחורה כמו לישראל, כיון דבה' אבל לא כתב רבינו, וכן יוצא לסחורה, כמו שכתב בה' מלכים, ומדברי המהרי"ט בקידושין שם משמע דפשיטא לי' דיוצא ישראל לכבוד אב ואם, דלא גרע מסחורה, והא דשאל ר"א לקראת אמא מאי, היינו מטעם כהן לצאת לחו"ל, ומשר"ה היה ר"י מסופק בדבר, ומשמע מזה דרך להציל מן הנכרים הותר לכהן לצאת לחו"ל אבל לסחורה בעלמא לא, ובתרידים ירושלמי ברכות פ"ג ה"א כתב הא דמיבעיא לי' מהו שיטמא כהן לכבוד אביו ואמו, משום דלא שמיע לי' לשואל הא דתניא לעיל, דיוצא כהן לחו"ל לדיני ממונות וכו', ובמאירי מו"ק י"ד ראיתי שכתב דאם יצא מארץ לחו"ל לסחורה או לאיזה צורך מותר לגלח במועד, וכש"כ אם יצא למזונות, ומפרש מה שאמרו בירושלמי שם, מעתה כהן שיצא לחו"ל יהא אסור, היינו אפילו אם יצא לצורך, ומבואר דיש חילוק בין כהן לענין טומאת ארץ העמים בין ישראל לענין איסור יציאת הארץ. ורב מובהק מצאתי לי' אח"ז הוא המהרי"ט"ץ בתשו' סי' פ"ה שדייק בלשון רבינו כמו שכתבתי לעיל.

גם לדברי התוס' ריש גיטין ד"ה מכפר. שכתבו דבני לודים היו מצוים תמיד בכפר לודים, ואע"ג דהכפר היה בחו"ל, צריך לומר דלסחורה אולו ולכן מותר, ולא ידעתי למה כתב המהרמ"ש תירץ זה כמסתפק בדבר, הלא מבואר ברמב"ם להדיא דלסחורה מותר, ועוד כתב לשיטת הר"י דעכו אפילו לצד אר"י צריך לומר בפני נכתב, לפי שהוא רחוק מעיקר הישוב ולדבריו אסור למכור עבד לעכו אפילו לחציו דאר"י, והיינו לדור שם בקבע, אבל רבנן בדרך ארעי מיפטרי שם, ולפי זה לכאורה משמע דחו"ל ממש אפילו דרך ארעי אסור לצאת אם לא בדאיכא מצוה, דאל"כ למה מיפטרי דוקא בעכו, ויש לעיין בזה.

יד. ועל דברי רבינו שכתב, וכן יוצא לסחורה, כתב הכ"מ נתבאר בסמוך, זכוונתו למה שפסק בהלכה ח' לחזור לארץ מצרים לסחורה מותר, והוא מירושלמי זכ"כ הרדב"ז והמג"ע, והגאון ביד איתן ראה כתוב במקום, נתבאר בסמוך, יתבאר בסמוך, ודחה אותו דבסמוך לא נתבאר אלא באם אינו מוצא מעות ולא במה להשתכר, ואז מותר אפילו לשכון שם, ולדעתו הוציא רבינו דינו ממו"ק י"ד ע"א דמוכח דאי דעתו לחזור אפילו להרוחה מותר. ובמחכת"ה לא דק, דהא דתניא שם, ר"י אומר הבא ממדינת הים לא יגלח מפני שיצא שלא ברשות וכו', בחלקו הראשונים בדבר, דדעת הראב"ד הובאה ברא"ש, וריב"ב והריטב"א ורבינו ירוחם דעוד, דמחלוקת ר"י ורבנן היא ביצא לחו"ל, ולפי זה לרבנן מותר לצאת לחו"ל אפילו להרוחה, אבל מרש"י שם משמע דגם באר"י אסור כל שיוצא מרצונו שלא מחמת אונס, וכן נראה דעת הרמב"ם שסתם את דבריו בפ"ז מח' יו"ט הי"ח, וע' במשנה ברורה אר"ח סי' תקל"א סעי' ה', ואם כן אין שום ראייה לדעת חרמו"ל מסוגי' דמו"ק, ומקורו טהור מירושלמי.

ורב אחד העירני למה השמיט הב"י דין זה שאסור לצאת לחר"ל, ולא הזכיר הדין אלא בכהן ביר"ד סי' שע"ב, ובאמת דין זה מבואר באו"ח שם דאסור לצאת לחר"ל, דפסק כדעת הראב"ד ודעימי, וכן הביא להלכה ביר"ד סי' רס"ח סעיף פ"ב דהמוכר עבדו לחר"ל יצא לחרות, ודין זה נוהג אפילו בזמן הזה, ומטעם שאסור לצאת לחר"ל.

טו. והרמב"ם בסיום הלכה זו כותב, אף על פי שמותר לצאת אינה מדת חסידות שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כלייה למקום, וזה מב"ב צ"א. ונתקשה בזה הלח"מ שהרי מסוגי' דגמרא שם משמע דהם יצאו שלא כדין ועל כן נענשו, ואין כאן ראייה למי שיוצא כדין, ונראה לי לדעת הרמז"ל, כיון דעל מיתתו של אלימלך המדרשות חלוקות למה נענש, דדעת ר"ש דנענש כיון שיצא לחר"ל בזמן שהיה מוצא ליקח, (ע' בב"ר כ"ה ס"ד) אבל דעת הת"ק דאין חילוק ואם עמדו סאתיים בסלע מותר לצאת כמו שכתב זמי הלח"מ, והיה מותר לו לצאת. והא דנענש אלימלך צ"ל או כדעת ריב"ק בב"ב שם, שהיה להן לבקש רחמים על דורם, או כדעת המדרש רות, שהפיל לבן של ישראל עליהם אמר עכשו כל ישראל מסבבין על פתחי, וכבר אמרו חכמי המדרש, הוא ואשתו ושני בניו, הוא עיקר ואשתו טפילא לו ובניו טפילין להם, ורבינו פסק כת"ק, ומאבימלך אין ראייה שאסור לצאת לחר"ל משום מדת חסידות, כיון דנענש היה משום טעם אחר, ועל עונש בניו נחלקו רב ושמואל שם, חד אמר שנתיאשו מן הגאולה, וכפ"י החדא"ג שנשאו להם נשים נכריות וישבו שם כעשר שנים, וחד אמר שעשו גופן חולין שיצאו לחר"ל, כפ"י הרגמ"ה והרשב"ם, ואעפ"י שלהן היוז מותר לעזוב מפני הרעב, מ"מ על שעשו גופן חולין נתחייבו כליה למקום, ועל כן השמיט רבינו את אבימלך, וממחלון וכליון הביא הרמז"ל ראייה שאסור לעזוב הארץ אפילו בזמן רעבון משום מדת חסידות, והריטב"א נקט בלשוננו ומיהו ת"ח או אדם חשוב אין לו לצאת ואפילו להרוחה.

וע' בתשו' מהר"ם (מקיצי נרדמים) סי' י"ד וסי' ע"ט שלימד זכות על הגדולים שצוו לבניהם לחזור לחר"ל, לפי שאין שם מרחמים כלל וגם אין יכולים לעסוק בתורה מחמת שצריכים לטרוח אחר מזונות, גם מתוך שאין תורה שם ואין בקיאים בדקדוקי מצות, וע' בתשו' חו"י סי' ר"י ובתשו' מהר"מ סי' ע"ט ובתשו' ח"ס חיר"ד סי' רל"ג רל"ד, ובחלק אה"ע סי' קל"ב ובתשו' מהר"מ שיק חיר"ד סי' רכ"ו ובתשו' מהרש"ם ח"א סי' י"ה. ומכל מקום ישראל שיוצא אין מעכבין בידו ואין קונסין אותו, כדעת הרשב"א בגיטין מ"ד.